

# לשון חכמים

הרב יעקב ישראל סמל

## 'את פני המלך אבא'

### זולת הלכתי לראש השנה לרבי יוסף דגף זלה"ה

מבוא\*

כת"י ציריך, אוסף ברגינסקי BCB 406<sup>1</sup>, מחזיק - בין היתר - סידור תפילה אשכנזי עם הלכות ודיני התפילות וחטיבת פיוטים. בחטיבה האחרונה מצויים ארבעה פיוטים לפייטן לא נודע, ר' יוסף ב"ר עזריאל דגף: (א) 'את פני המלך אבא לפניו אפיל תחינה' (דפים 56-57א), לראש השנה; (ב) 'את פניך נעימות אקדם בלב בר ותמים' (דף 57א-ב), לחג הסוכות; (ג) 'ארוממך אלהי כי דיליתני בטעם ותוקף אהבה' (דף 58א), לחנוכה; (ד) 'אל אלהים אקרא ישמע מהיכלו קולי' (דפים 59א-60א), על סדר עבודת הקרבנות, שבאקרוסטיכון מופיע שם הפייטן ושם אביו: הקטיון יהוסף בר מ' עזריאל חוק אמן דגף.

הפיוט האחרון הוא מסוג 'סדר התמיד', ושלושת הראשונים הם מסוג 'זולת', הוא אחד מפיוטי מערכת היוצר המשתלב בנוסח הברכה שלאחר קריאת שמע של שחרית, אחרי התיבות 'אין אלהים זולתך'. כל ארבעת הפיוטים הם מסוגת הפייטנות ההלכתית, שרווחה במיוחד בפרובאנס, אך גם - בהיקף מצומצם יותר - באשכנז, בצרפת ובספרד. ואין ספק שפיוטים אלו עומדים בסימן הפייטנות הפרובנסאלית ונכתבו מתוך היכרות עמוקה עמה.

מתולדותיו של הפייטן, ר' יוסף ב"ר עזריאל דגף, כמעט לא ידוע דבר. הוא פעל, ככל הנראה, בסוף המאה הארבע-עשרה, לכל המאוחר, וכינויו 'דגף' הוא על-שם העיר 'גאפ' (Gap) שבחבל דאופינה שבדרום צרפת, ומשמעותה: מהעיר גף, הגם שאין לדעת אם הוא כתב את פיוטיו בעיר זו, או רק לאחר שעקר ממנה והיגר לאחת מקהילות צפון איטליה.

פייטננו גם עסק בתורת הקבלה, וספרו הקבלי הומלץ בפי ר' יוחנן אלימנו, פילוסוף ומקובל שפעל בצפון איטליה בשנים ה'קצד-רסד (1504-1434), הכותב, ש"מי שנדבו לבו בשרשי הקבלה המובנת" ילמד גם ב"חמשה פרקים לר' יוסף דגאף".

\* מבוסס על המבוא הרחב שכתבתי לפיוטו של המחבר לחג הסוכות, ראה ספרי: גנזי חג הסוכות: אסופת גנזים מתורתם של ראשונים בענייני חג הסוכות, ירושלים תשעז, עמ' רפג-שב.

במאמר השתמשתי בקיצורים הבאים:  
 מחזור ראש השנה - מחזור לימים הנוראים: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, א (ראש השנה), מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשל  
 פיוטי הקלירי לראש השנה - רבי אלעזר בירבי קליר: פיוטים לראש השנה, מהדורת ש' אליצור ומ' רנד, ירושלים תשעד

לשעבר: כת"י לונדון, אוסף מונטיפיורי 129; כת"י ניו-יורק, ספריית ד' פיינברג 9. מספרו במתכ"י: F4641.

שניים מפיוטיו נדפסו לאחרונה. פיוטו לחנוכה נדפס על-ידי גבריאל וסרמן, בעבודתו על פיוטי חנוכה<sup>2</sup>, ופיוטו לחג הסוכות נדפס על-ידי בספרי 'גנוי חג הסוכות', עמ' שח-שכא. כאן אני מוסיף להדפיס את פיוטו לראש השנה, ויהי רצון שנזכה גם לפיוטו הרביעי, הרחב מכולם, על סדר עבודת הקרבנות.



רובו של הפיוט לראש השנה עוסק בהלכות תקיעת שופר ובסדר תפילת היום. הפייטן פותח בתיאור המשפט של ראש השנה (טורים 1-12), ובעניינם של עשרת הימים שבין ראש השנה ליום כיפורים כימי תשובה (טורים 13-16). כאן הוא חוזר לראש השנה, לחשיבותה של מצות תקיעת שופר המערכבת את השטן ומזכירה את עקדת יצחק (טורים 17-20), ומסדר לפנינו בפרוטרוט את הלכות השופר והתקיעות בו (טורים 22-48). לאחר מכן דן הפייטן בסדר תפילות היום, בראוי לשמש שליח ציבור (טור 50). בשלושת שלושת הברכות היחודיות שנוספו בתפילת מוסף (טורים 52-56), ובמנהג לשכור אנשים להשלמת המנין ובדרך חלוקת תשלום השכירות בין המתפללים (טורים 57-60), והפייטן עובר בדרך-אגב למנהג אמירת 'סליחות' בימים שלפני ראש השנה (טורים 61-64). כאן הוא מודיענו את קדושתו וחשיבותו של ראש השנה (טורים 65-68), והיות שני ימיו נחשבים ליום אחד (טורים 69-76), ומציין את המנהג לאכול דברי מתיקה כרמז ל'היות השנה מתוקה' (טורים 77-80), וחותר בבקשת רחמים על ישראל ובתחינה על הגאולה העתידה ובניית המקדש (טורים 81-92).

הפיוט מחזיק תשעים ושנים טורים, מסודרים במחזורות מרובעות (עשרים ושלוש מחזורות בסך הכל), והוא חתום באקרוסטיכון אלפבתי בתוספת שם הפייטן יוסף חזק דגף (במחזורת האחרונה): "יום ספריך נפתחים חון זרע קודש משחת לגאלם / דגל פזורם הסר הרם ופרקת עולם / השב שבותם ויסד מזבח ואולם / עזרת אבותינו אתה הוא מעולם". הפיוט אינו מחזיק טקסט מרובה, אך עדיין יש בו כמה חידושי מנהג והלכה וחיידושים אחרים, מהם המלמדים על מציאות החיים בימי הפייטן<sup>3</sup>: (א) שיעור אורכו המינימלי של השופר הוא כרוחב שתי ידיים, שהוא שני טפחים (טורים 43-44). (ב-ג) שכירת אנשים להשלמת המנין בראש השנה ושכירת שליח צבור "אדם בקי ונכבד בראשם", שינהל את התפילה, ואופן גביית תשלום השכירות מהתושבים (57-60). ולפעמים בני קהילות קטנות התאספו יחדיו למקום אחד בשביל שיהיה להם מנין בראש השנה (57). (ד) שלילת מנהג התענית בראש השנה (טורים 66-67). (ה) קדושת וחשיבות שני ימי ראש השנה מכל ימות השנה (טורים 67-68). (ו) בראש השנה יש להחמיר בפרטי הלכה ומנהג שבדרך-כלל לא יגילים להקפיד בהם (טור 77).

והנה חידושים נוספים, שלא מתחומי ההלכה והמנהג: (ז) כינוי ראש השנה 'יום הכסא', באל"ף (כותרת; טור 15). (ח) חתימת האדם על רשימת חטאיו המשמשת למשפט של ראש השנה (טורים 6-8). (ט) הכינוי 'מקרא' מתייחס לספרי הנביאים

2 ראה: G. Wasserman, Liturgical Poems of Hanukka from Europe: Critical Edition and Investigations, Ph.D., Yeshiva University 2016, עמ' 376-370.

3 הרשימה דלהלן כפופה, כמובן, להבנתי את הנאמר בפיוט, שלפעמים סגנונו הרמזי מקשה על הבנת הודאית.

4 על טכניקה קישוטית זו ותפוצתה, ראה: ע' פליישר, 'אזהרות לר' בנימן (בן שמואל) פייטן', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר יא (כא), חלק א, ירושלים תשמ"ה, עמ' 66-70; ב' ברת-קוה, 'קווים לציונם של פיוטי האזהרות הקאטאלוניים לחגים במאה ה"ג', מסורת הפיוט, א (תשנ"ז), עמ' 119-129. מאמר מקיף לנושא ייחודה ש' אליצור, 'השיבוץ החידודי: עלייתו וגלגוליו של השיבוץ המתואם והשיבוץ שונה ההוראה למן הפיוט בארץ ישראל ועד למחברות עמנואל הרומי' (בדפוס).

בלבד (טור 54). (י' חריות שי"ן ימנית עם שי"ן שמאלית (60-59), חריזה הידועה מאשכנז-צרפת ובנותיהן.

הקישוט הבולט בפיוטנו הוא סיומות מקראיות מתואמות ולא־מתואמות: הפסוקים החותמים את המחזורות מקבלים בהקשר החדש משמעות שונה מזה שבמקור. והמהלך שכיח בפיוטי הלכה לא שקולים מצפון ספרד, צרפת ופרובאנס, ובשלב מסוים - גם מאשכנז.<sup>4</sup> החידוד שבסיומות המקראיות מוסיף תבלין לפיוט שתוכנו הלכתי ולא שירי.

★

טקסט הפיוט הועתק ככתיבו בכתב־היד, למעט מחיקות ודאיות של המעתיק, עליהן הערתי כביאורי. כתיב שם הויה אינו אחיד בכתב־היד, בדרך כלל הוא כזה: י' (י"ד אחת עם גרש מעליה), ולעתים: יי'. ואני עשיתי את כולם: יי'. הפיוט אינו מנוקד בכתב־היד, ותודתי לר' משה שפרבר, שניקד עבורי את כל הפיוט וגם עבר על ביאורי והעיר והאיר כיד ה' הטובה עליו. ישא ברכה מאת יי'.

תודתי לבעלי כתב־היד, מר רנה ברגינסקי, על אישורו לפרסם את הפיוט, ועל שהעניק לי - באמצעות שליחו פרופ' אמיל שרייבר - צילומים איכותיים מכל הנדרש לי מכתב־היד. טוב עין הוא יבורך!

ליום הכסא

אֶת פְּנֵי הַמֶּלֶךְ אָבֵא, לְפָנָיו אֶפִּיל תַּחֲנֶה  
בְּשִׁבְתּוֹ עַל כִּסֵּא דִין, תָּמִים פּוֹעֵל, אֵל אֲמוֹנָה,  
וְהַשְׁנִיחַ לְבְרוּאֵיו, עִם וְעַם מְדִינָה וּמְדִינָה,  
מֵרֵאשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרֵית הַשָּׁנָה.

5 בינו פִּמְעֵשִׁיכֶם אוֹהֲבִים לָנוּם, הוֹזִים שׁוֹכְבִים,  
בְּיַד כָּל אָדָם יַחְתּוּם, אֲשֶׁר פָּנָה אֶל רְהֻבִים,  
וְאֲשֶׁר בְּרוּחוֹ יִמְשׁוּל וּפְנֵה בְּרֶדֶךְ מוֹזְבִים,  
מֵעֵשֶׂה תִקְפוּ וּגְבוּרָתוֹ הֵלֵא הֵם כְּתוֹכִים.

ביאור

כותרת: ליום הכסא: לראש השנה, על־פי תהלים פא ד; משלי ז כ. ועי' להלן, ביאור לטורים 15-16 1 המלך: הקב"ה. ולשון כל הטור על־פי ירמיה לח כו, ו'את פני המלך' גם על־פי אסתר א י'. 2 בשבתו על כסא דין: בשעה שיושב בראש השנה לשפוט את העולם. תמים פועל: צדק ויושר פועל. תמים פועל אל אמונה: על־פי דברים לב ד: "הַצּוֹר תָּמִים פִּעְלוֹ, כִּי כָל דְרָכָיו מִשְׁפָּט, אֵל אֲמוֹנָה וְאֵין עָוֹל, צְדִיק וְיֵשֶׁר הוּא". 3 והשגיח לברואיו: משגיח ורואה את מעשי ברואיו. עם ועם מדינה ומדינה: את כל העמים ואת כל המדינות. והלשון על־פי אסתר ג יב. 4 מראשית השנה ועד אחרית השנה: דברים יא יב (בפסוק: 'מֵרֵשִׁית הַשָּׁנָה...'). כלומר: הקב"ה משגיח על מעשי ברואיו מתחילת השנה ועד סופה, היינו במשך השנה כולה. 5 בינו: התבוננו. אוהבים לנום, הוזים שוכבים: על־פי ישעיה נו י: "הַזִּים שְׁכָבִים אֲהִי לָנוּם". הוזים: נדרמים, אינם עושים דבר. שוכבים: שוכבים על מיטתם. וכולם דימויים להתרשלות מן המצוות. 6 ביד כל אדם יחתום: כל אדם חותם על מעשיו בידו, בעצמו. והלשון מאיוב לו ז. אשר פנה אל רהבים: הפונה אל רהבים, דברי הבל, החטאים. והלשון על־פי תהלים מ ה, בהיפוך (שם נאמר: "וְלֹא פָנָה אֶל רְהֻבִים"). 7 ואשר ברוחו ימשול:

10

**גִּזְרַת הַמֶּלֶךְ לְמַכְרִיעַ צְדָקוֹתָיו לְכַתְּבוֹ לְחַיִּים,**  
**וְאִם רָבו זְדוֹנָיו, לְתַתּוֹ לְדָרְאוֹן לְעַם לְצִיִּים,**  
**וְאִם בְּמֵאזְנֵיִם יִשְׂאוּ יָחַד, רְאוּיִים וּבִלְתֵּי רְאוּיִים,**  
**וְהָיוּ חִיָּךְ תְּלוּאִים.**

ביאור

המושל ברוחו ואינו חוטא. והלשון על-פי משלי טז לב. ופנה בדרך טובים: ופנה ללכת בדרך טובה, בדרך התורה והמצוות. והלשון על-פי משלי ב כ: "לְמַעַן תִּלְךָ בְּדֶרֶךְ טוֹבִים". ושיעור העניין: כל אדם חותם על מעשיו בידו, בעצמו, הן הרשע אשר פנה אל הרבים והן הצדיק, המושל ברוחו. השווה ספרי דברים, האזינו, פסקא שז, מהדורת א"א פינקלשטיין, ברלין תש, עמ' 345: "כשאדם נפטר מן העולם, באים כל מעשיו ונפרטים לפניו, ואומרים לו: כך וכך עשית ביום פלוני, וכך וכך עשית ביום פלוני, אתה מאמין בדברים הללו? והוא אומר: הן. אומרים לו: חתום. שנאמר: 'ביד כל אדם יחתום, לדעת כל אנשי מעשהו'". אך שם מדובר על 'ביד כל אדם יחתום' את רישום עוונותיו המשמש למשפטו אחר מותו, ואילו פייטננו מדבר על חתימתו רישום עוונותיו המשמש לצורך המשפט של ראש השנה, וכזאת לא מצאנו בדברי חז"ל אלא אצל הפייטנים. למשל בפיוטי ר' אלעזר בירבי קליר לראש השנה, בתיאוריו למשפט של ראש השנה: (א) "זֶה יוֹם תְּחִלַּת מַעֲשִׂים / לְכָל אֲשֶׁר נִזְכָּרִים וְנִעֲשִׂים / פִּי בּוֹ סִפְרִים נִפְרָסִים / וְכָל אֲטוּמִים לְאוֹר נִחַפְשִׁים / וְגִנְזֵי תַעֲלוּמוֹת שָׁם מְתִיחִים / ... / טוֹבִים וְרָעִים דָּקִים וְגָסִים / וְנוֹכַח אִישׁ מַעֲשֵׂיו יִשִּׁים / וְחֹתֵם יְדוֹ לְגִדּוֹ יִשִּׁים / יִתֵּן יָדוֹ עַל פֶּה יִשִּׁים" (סילוק 'כי מי יודע מחשבותיך' מהקדושתא 'אדן חוג', פיוטי הקלירי לראש השנה, עמ' 277). (ב) "וְלֹא יִשְׂא פָנִים בְּדִין / וְהוּא עֵד וְדִין וְכַעַל דִּין / וּבִיָּד פֶּל אָדָם יִחְתוֹם דִּין / וּלְפִי מִשְׁטָרוֹ יִיעֲשֶׂה לוֹ דִּין / וּכְפַעְלוֹ יַפְעוֹל לוֹ דִּין" (סילוק 'מלך במשפט יעמיד ארץ' מהקדושתא 'את חיל יום פקודה', פיוטי הקלירי לראש השנה, עמ' 240). (ג) גם בסילוק 'ונתנה תוקף' מתוארת פתיחת 'ספר הזכרונות' במשפט של ראש השנה, בו כל אדם חתם ואישר את מעשיו: "וְתַפְתַּח סֵפֶר הַזְּכוֹרוֹנוֹת / וּמֵאֲלֵיו יִקְרָא / וְחֹתֵם יָד פֶּל אָדָם בּוֹ" (מחזור ראש השנה, עמ' 169). 8 מעשה תקפו וגבורתו הלא הם כתובים: אסתר י ב (בדילוג). ממשך את הטור הקודם. כלומר: גם מעשה תקפו וגבורתו של המושל ברוחו ופנה לדרך טובה (על-פי משנת אבות, ד א: "איזהו גיבור, הכובש את יצרו"), הלא הם כתובים באותו ספר שמימי. ואולי: 'מעשה תקפו' אלו מעשי הרשע, מלשון 'יצרו תקפו' (קידושין סג ע"ב ועוד), ו'גבורתו' הם מעשי הצדיק, המתגבר וכובש את יצרו (עי' משנת אבות, ד א), שמעשי שניהם הלא הם כתובים באותו ספר שמימי. 9-12 גזרת המלך ... והיו חייך תלואים: על-פי ראש השנה טז ע"ב: "אמר רבי כרוספדאי אמר רבי יוחנן: שלשה ספרים נפתחין בראש השנה: אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים, רשעים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, בינוניים - תליין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים. זכו - נכתבין לחיים, לא זכו - נכתבין למיתה". 9 גזרת המלך: הקב"ה גזר, ציוה. למכריע צדקותיו: מי שצדקותיו וזכויותיו מכריעים את הכף במשפט ראש השנה. לכתבו לחיים: לכתוב אותו בספר החיים. 10 ואם רבו זדוניו: ואם עברותיו מרובות ממצותיו, שהוא מהרשעים. לתתו לדראון: לתת אותו לביזיון. השווה ישעיה סו כד, שהרשעים יהיו "דְרָאוֹן לְכָל בָּשָׂר". לעם לציים: ייחשב עם העם היושב במקום ציה ושממה (והלשון על-פי תהלים עד יד). כלומר: אם רבו עברותיו הוא נחתם למיתה, להינתן במקום ציה ושממה, הוא כנראה תיאור לקבר. 11 ואם במאזניים יִשְׂאוּ יָחַד, רְאוּיִים וּבִלְתֵּי רְאוּיִים: אם המאזניים נושאים בשווה את המצוות ('ראויים')

דְּבַר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מִגִּיעַ, לְמִשׁוֹךְ חֶסֶד לִבְנֵי אַמּוֹנִי,  
 לְיִבּוֹתָם בְּתִשׁוּבָה נָתַן לָהֶם עֵת וּפְנָאִי,  
 בַּעֲשֶׂרָה יָמִים שְׁבִין כֶּסֶא לְיוֹם כְּפוּר זְדוּנֵי  
 15 יִזְכְּרוּ וַיִּשׁוּבוּ אֶל יְיָ.

הִתְעַתְּדוּ לְיוֹם דִּין, כִּי הַמֶּלֶךְ צִוָּה לִבְנֵי  
 לְתַקּוּעַ בַּחֲדָשׁ שׁוֹפָר, לְעֶרְכַּב שׁוֹטְנֵי,  
 וּלְחִזְבִּיר זְכוֹת עוֹקֵד וְנֶעְקֵד לְפָנָיו,  
 20 אֵיל אַחַר נֶאֱחָז בְּסִבְכָּה בְּקִרְנָיו.

וְקִרְאוּ לְאֱלֹהִים בְּחֻזְקָה אוֹלִי יִקְרָה לְקִרְאֲתְכֶם.  
 הַכֹּל חֵיבִיבִין בְּשׁוֹפָר, הָאֲזִירָח וְהַגֵּר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם,

ביאור

והעברות ('ובלתי ראויים'). כלומר, שהמאזניים מעויינים, ואף כף אינה מכריעה, והוא מן הבינוניים. במאזנים ישאו יחד: איוב ו ב. 12 והיו חייך תלואים: דברים כח סו. וכאן משמעותו: הוא מן הבינוניים ה"תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים", שאז מוכרע דינם. 13 דבר המלך ודתו מגיע: דבר הקב"ה וציוויו - המדובר להלן בסמוך - מגיע. והלשון על-פי אסתר ג ד. למשוך חסד לבני אמוני: להמשיך את חסדו לבני ישראל המאמינים בו. למשוך חסד: הלשון על-פי תהלים לו יא, קט יב. 14 לזכותם בתשובה: לזכות אותם בינם על ידי שיעשו תשובה. נתן להם עת ופנאי: נתן להם זמן המיוחד לתשובה, הם עשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים, כדבריו בטור הבא. 15-16 בעשרה ימים שבין כסא ליום כפור זדוני, יזכרו וישובו אל יי: בעשרת הימים שבין ראש השנה ('כסא') ליום כפרת החטאים, הוא יום כיפורים, יזכרו את חטאיהם וישובו אל יי, שאז הוא זמן מיוחד לקבלת התשובה, ראה: ראש השנה יח ע"א ועוד. כסא: ראש השנה, על-פי תהלים פא ד (והכתיב באל"ף - 'כסא', הוא כנראה על-פי משלי ז כ, והוא מצוי בפייטנות, ראה, למשל: פיוטי הקלירי לראש השנה, מפתח הכינויים, עמ' 680, ערך 'כסא'). יזכרו וישובו אל יי: תהלים כב כח. 17 התעתדו ליום דין: התכוננו ליום הדין, לראש השנה. כי: שהרי. המלך צוה לבניו: הקב"ה ציוה לישראל. 18 לתקוע בחדש שופר: לתקוע בשופר בראש השנה. והוא על-פי תהלים פא ד: 'תִּקְעוּ בַּחֲדָשׁ שׁוֹפָר', כלומר: תתקעו בשופר ביום שמתחדשת הלכנה, הוא ראש השנה. עי' מפרשים שם; ויק"ר, כט ו, ועוד הרבה. לערכב שוטניו: כדי לערכב את השטן המקטרג. ראה ראש השנה טז סע"א-רע"ב (המוסגר מפירוש רש"י): "למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין, ותוקעין ומריעין כשהן עומדין? כדי לערכב השטן [שלא ישטין, כשישמע ישראל מחבבין את המצוות, מסתמין דבריו]". 19 ולהזכיר זכות עוקד ונעקד לפניו: וגם כדי להזכיר את זכות אברהם ('עוקד') ויצחק ('נעקד') לפני הקב"ה. ראה ראש השנה טז סע"א: "למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקב"ה: תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני". 20 איל אחר נאחז בסבך בקרניו: בראשית כב יג. ולפי שהאיל הוקרב תמורת יצחק, מזכיר קרנו את עקידת יצחק. 21 וקראו לאלהים בחזקה: על-פי יונה ג ח. אולי יקרה לקראתכם: והקב"ה יבוא לקראתכם ויתרצה בתפילתכם. ו'אולי' אינו במשמע 'שמא' אלא הבעת תקווה. והלשון על-פי במדבר כג ג. 22 הכל חייבין בשופר, האזרח והגר הגר בתוכם: תוספתא,

אך מי שאינו חייב במצות, לא ימצא פלח תקתכם  
המוציא אתכם.

25 זכרון תרועה אם יללה או גניחה מסופקת ליודעים,  
ולתהלתך מן הספק, שוברין ומריעין.  
מספר תקולות עומדין ויושבין, מריעין ותוקעין,  
ימצאו שם ארבעים.

ביאור

ראש השנה, ב ה (-בבלי, ראש השנה כט ע"א): "הכל חייבין בתקיעת שופר, כהנים, לויים וישראלים, גרים, ועבדים משוחררין, חללים, נתינים..." וכך ברמב"ם, הלכות שופר, ב א. האזרח והגר הגר בתוככם: הלשון על-פי ויקרא טז כח, יח כו. 23-24 אך מי שאינו חייב במצות, לא ימצא בלהתקתכם המוציא אתכם: אך מי שאינו חייב במצות תקיעת שופר, כמו נשים ועבדים, לא ימצא בקהלכם להוציא אתכם ידי חובת המצוה. ראה משנת ראש השנה, ג ח (-בבלי, ראש השנה כט ע"א): "חרש שוטה וקטן - אין מוציאין את הרבים ידי חובתן. זה הכלל: כל שאינו מחויב בדבר, אינו מוציא את הרבים ידי חובתן". וזו ההלכה הפסוקה, ע"י טור וש"ע, או"ח, סי' תקפט סעיפים א-ב. המוציא אתכם: שמות ו ז, ועוד. 25-26 זכרון תרועה ... שוברין ומריעין: ה'תרועה' הנזכרת במקרא (-זכרון תרועה) הסתפקו בה חכמים אם היא נשמעת כלילה (-תרועה), כגניחה (-שברים) או שהיא צירוף של שני הצלילים (-שברים-תרועה), ולכן התקין רבי אבהו בקסרי סדר תקיעות המשלב את כל הצלילים: תקיעה-שברים-תרועה-תקיעה (תשר"ת), וכן שברים לחוד ותרועה לחוד עם התקיעה שלפניהם ואחריהם (-תש"ת ותר"ת). לכל העניין ראה: ראש השנה לד ע"א. זכרון תרועה: ויקרא כג כד. אמנם למבואר בראש השנה כט ע"ב, ש'זכרון תרועה' אינו מדבר על תקיעה בשופר בפועל אלא רק על הזכרת מקראות מעניין המצוה, היה לפייטננו להביא את במדבר כט א: "יום תרועה יהיה לכם", וכנראה נקט "זכרון תרועה" בגלל האקרוסטיכון שקבע את פתיחת הטור באות זי"ן. ליודעים: לחכמים. שוברין ומריעין: כאן נוסף בכתב-היד: 'ותוקעין', וננקד עליו למחיקה. וזו כנראה גרירה מהטור הבא. 27-28 מספר תקולות עומדין ויושבין, מריעין ותוקעין, ימצאו שם ארבעים: סך כל תקולות שתוקעים, במעומד ובמיושב, הן התרועות והן התקיעות (וה'מריעין' כולל, כמובן, גם את השברים, שנסתפקו בהם אם הם ה'תרועה' המקראית; ע"י ביאור לטורים 25-26), עולה לארבעים. שכן לדעת רוב הראשונים בצרפת, אשכנז ופרובאנס, יש לתקוע שלוש קולות במיושב (תשר"ת, תש"ת ותר"ת שלוש פעמים) ועשרה קולות במעומד (תשר"ת בברכת 'מלכיות', תש"ת ב'זכרונות' ותר"ת לשופרות). ראה: הרב ב"ש המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, א, בני-ברק תשנה, עמ' 323-282 עומדין: תקיעות דמעומד, הן התקיעות שתוקעים על סדר ברכות תפילת מוסף. ויושבין: תקיעות דמיושב, שתוקעים לפני תפילת מוסף (ואותן הציבור יכול לשמוע - מעיקר הדין - בישיבה). ואע"פ שתקיעות דמיושב מתבצעות קודם אלו שבמעומד, הקדים פייטננו את תקיעות דמעומד, כי הן העיקר ובהן יוצאים ידי חובת המצוה, שהתקיעות דמיושב אינן אלא משום לערבב את השטן. וכן דעת הרבה ראשונים, ראה, למשל: תוספות, פסחים קטו ע"א, ד"ה 'מתקיף'; שבלי הלקט, ראש סימן רפט, מהדורת ש' בובר, וילנא תרמז, עמ' 270; חידושי הר"ן, ראש השנה טז ע"א, ד"ה 'למה תוקעין'. וכן הובא בספר רוקח, הלכות ראש השנה, סוף סימן רב, ירושלים תשכז, עמ' צג, בשם רש"י. ימצאו שם ארבעים: בראשית יח כט (בפסוק: 'ימצאון'). הפסוק מדבר על ארבעים הצדיקים שאולי ימצאו בסדום ושכנותיה,

30 חנוך לנער בלמוד תקיעה, כדת משה וישראל.  
תקיעה של מצוה אסורה בארצות האל,  
אם לא במקדש ולפני אשר ידם לאל,  
אלהים נצב בעדת אל.

35 טוב להזהר מאיסור סקילה ולרחות התקיעה,  
אין חבל בקיאון, וחבל חייבין בתקיעה בשמיעה,  
אולי תלך ברשות הרבים אצל בן דיעה  
והעברת שופר תרועה.

ידך לאסור שופר של בהמה עומדת לאפר ועפר.  
דבר מעכב קול או טעה, לא יעלה במספר.

ביאור

ופייטננו הסבו לארבעים הקולות שתוקעים בראש השנה. 29 חנוך לנער בלמוד תקיעה: מותר לחנך את הנער, הקטן, וללמדו כיצד תוקעים כדת משה וישראל: כחובת ההלכה. ראה: ראש השנה לג סע"א-רע"ב; טור וש"ע, או"ח, סי' תקפח. חנוך לנער: משלי כב ו. כדת משה וישראל: מקור הביטוי בתוספתא כתובות, ד ט. 30 תקיעה של מצוה אסורה: תקיעת מצוה אסורה בראש השנה שחל בשבת. ולא ידעתי מדוע הפייטן לא כתב במפורש שכוונתו לשבת, שזהו העיקר. בארצות האל: איני יודע אם 'האל' הוא לשון 'אלו', כמו בראשית כו ג: 'את כל הארצות האל' (ויהיה פירושו: בארצות האלו) או שם קודש (ויהיה שיעורו: בארצות ה', כלומר, בארצות הקב"ה, על-שום תהלים כד א: 'לִי הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ'). ובניקודי נקטתי כאפשרות הביאור השנייה. 31-32 אם לא במקדש ולפני אשר ידם לאל, אלהים נצב בעדת אל: אך לא בבית המקדש או בבית-דין ('לפני אשר ידם לאל'), אשר הקב"ה משרה שכינתו שם. וכל העניין על-פי משנת ראש השנה, ד א (-בבלי, ראש השנה כט ע"ב): "יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת, במקדש היו תוקעים, אבל לא במדינה. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי, שיהו תוקעין בכל מקום שיש בו בית-דין". אשר ידם לאל: בית-דין, שיש להם תוקף וכוח. והלשון על-פי מיכה ב א (בהיפוך משלילי לחיובי). אלהים נצב בעדת אל: תהלים פב א, ומדרשו שהקב"ה כביכול מצוי בבית-דין. ראה, למשל: תוספתא סנהדרין, א ט; בבלי, סנהדרין ז ע"א. 33-36 טוב להזהר... שופר תרועה: יש להיזהר ולחשוש מלהגיע לחילול שבת שעונשו סקילה, ולכן יש לדחות ולא לתקוע בראש השנה שחל להיות בשבת, שמא יעבירנו ברשות הרבים כשיילך אל חכם שילמדנו כיצד תוקעים. והכל על-פי ראש השנה כט ע"ב: "דאמר רבה: הכל חייבין בתקיעת שופר, ואין הכל בקיאין בתקיעת שופר, גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד, ויעבירנו ארבע אמות ברשות הרבים". 33 להזהר: אחרי תיבת 'להזהר' נכתב: 'ב', ונקוד עליו למחיקה. מאיסור סקילה: מחילול שבת שעונשו סקילה, ראה: משנת סנהדרין, ז ד (-בבלי, סנהדרין נג ע"א). 34 אין הכל בקיאין: לא כולם יודעים כיצד לתקוע בשופר. בתקיעה בשמיעה: לשמוע את קול התקיעה. בתקיעה: בכתב-היד נקד על הקו"ף, ואיני יודע מדוע. 35 אצל בן דיעה: אל חכם, שילמדנו כיצד תוקעים. 36 והעברת שופר תרועה: ויקרא כה ט, בשינוי המשמע. במקרא הוא לשון הכרזה ותקיעה, וכאן הוא בהוראת העברת חפץ ממקום למקום (אך שינוי משמע כזה מופיע, בנוגע לעניין אחר, גם בראש השנה כז ע"ב, עי' שם ובפירושו רש"י, ד"ה 'והעברת'). 37 ידך: מילת מילואים, כנראה, וכאן



40 התוקע תוך בור או חבית, קולו ישפר  
בְּשׁוֹמְעֵכֶם קול השופר.

כָּל קול כִּשְׁר בְּשׁוֹפְרוֹת, עֵבֶה או רֶזֶח.  
נִסְדְּקוּ לְאַרְכָּם או נִקְבוּ, אוֹתָם תִּבְּוֶה.  
אַרְכָּם, שִׂיֵּאֲחֻז בְּשִׁתִּי יָדָיו וְאַתָּה תִּתְּוֶה  
מִשְׁנֵי עֲבְרֵיהֶם, מִזָּה וּמִזָּה.

ביאור

הוראתה: אחריותך, חובתך (על הוראה זו של 'יד', ראה: מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית, ערך 'יד', רמת-גן תשסז, עמ' 396). לאסור שופר של בהמה עומדת לאפר ועפר: לאסור שופר הבא מבהמה העומדת להישרף ולהפוך לאפר, היא בהמה שמוצאה מעיר הנדחת, שאין לתקוע בו. והוא על-פי ראש השנה כח ע"א: "בשופר של עיר הנדחת - לא יתקע, ואם תקע - לא יצא. מאי טעמא? עיר הנדחת - כתותי מיכתת שיעוריה". היינו, שופר כזה עומד לשריפה (כדין כל חפצי עיר הנדחת, ע"י משנת סנהדרין, י ד-ו - בבלי, סנהדרין קיא ע"ב) ונחשב כשורף, וממילא חסר את שיעורו המינימלי (על-פי רש"י, ראש השנה שם). לאפר ועפר: הלשון על-פי בראשית יח כז. 38 דבר מעכב הקול... לא יעלה במספר: שופר שיש בו סתימה המעכבת את הקול, התקיעות שתקעו עמו אינן עולות למספר התקיעות החיוביות. והוא על-פי משנת ראש השנה, ג ו (-בבלי, ראש השנה כז רע"ב): "שופר... [ש]ניקב וסתמו, אם מעכב את התקיעה - פסול". או טעה: גם אם טעה בתקיעות, הן אינן עולות 'במספר'. ולפרטי הדינים, ע"י טור ושו"ע, אר"ח, סי' תקצ סעיפים ז-ט. לא יעלה במספר: הלשון על-פי דה"א כז כד. 39-40 התוקע תוך בור או חבית, קולו ישפר כשומעכם קול השופר: התוקע תוך בור או חבית, יהיה קול השופר ראוי ורצוי למצוה ('ישפר' הוא לשון ריצוי, כמו דניאל ד כד: "מִלְפִי יִשְׁפֹּר עֲלֶיךָ"), כל זמן שנשמע קול שופר ולא קול הברה. והוא על-פי משנת ראש השנה, ג ז (-בבלי, ראש השנה כז רע"ב): "התוקע לתוך הבור... או לתוך הפיטס [-חבית גדולה], אם קול שופר שמע - יצא, ואם קול הברה שמע - לא יצא". כשומעכם קול השופר: יהושע ו ה. ובפסוק: "כְּשֹׁמְעֵכֶם אֶת...". 41 כל קול כשר בשופרות, עבה או רזה: ראש השנה כז ע"ב: "היה קולו [של השופר] דק או עבה או צרוד - כשר, שכל הקולות כשירין בשופר". עבה או רזה: הלשון על-פי במדבר יג כ. 42 נסדקו לארכם או נקבו: שופר שנסדק לארכו או ניקב. אותם תבזה: את השופרות האלו תבזה, תדחה, תפסול. ראה ראש השנה כז ע"ב: "נסדק לאורכו - פסול". ועל פסול שופר שניקב, ע"י משנת ראש השנה, ג ו (-בבלי, ראש השנה כז רע"ב); ולפרטי הדינים, ע"י טור ושו"ע, אר"ח, סי' תקפו סעיפים ז-ח. 43-44 ארכם, שיאחז בשתי ידיו ואתה תחזה משני עבריהם, מזה ומזה: אורכו המינימלי של השופר הוא כדי שיאחזו בשתי ידיו ויראה את שתי קצות השופר מכאן ומכאן. אמנם בראש השנה כז ע"ב: "נסדק... לרוחבו, אם נשתיר בו שיעור תקיעה - כשר, ואם לאו - פסול. וכמה שיעור תקיעה? פירש רבן שמעון בן גמליאל: כדי שיאחזו בו ויראה לכאן ולכאן". היינו, שיעורו של שופר הוא כרוחב יד אחת, וכך מפורש בתוספתא, ראש השנה, ב ד: "כמה הוא שיעור שופר? כדי שיאחז בידו אחת ויתקע". ושיעורו טפח, וכן מפורש בנדה כז ע"א, וכן מוסכם על כל הפוסקים. וכנראה פייטננו גרס בדברי רבן שמעון בן גמליאל: 'כדי שיאחזו בידיו', לשון רבים, אך איני יודע מקבילה לנוסח מחודש זה, שאינו מופיע ב'מאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי' שע"י המכון לחקר התלמוד שעל-שם ר"ש ליברמן (כתבייד מינכן 95, מינכן 140,



- 45 לְמִצְוַת יְכוּיִן מִשְׁמִיעַ, גַּם הַרוּצָה לְשִׁמוּעַ.  
בְּמָקוֹם הַלֵּל בְּתַקְעַ שׁוֹפֵר, זְרִיז מְקַדִּים בְּכַח,  
אֲךְ מִפְּנֵי הַסַּכָּנָה רָאוּ לְקַבּוֹעַ,  
אֲחֵרֵי הָאָרוֹן הַלֹּךְ וְתַקְוֶעַ.  
מִשְׁפַּט הַיּוֹם, הִרְבּוּ תַחֲנוּנִים לְפָנָי מִלְּפָנָי,  
הוֹרִידוּ לְפָנָי הַתִּיבָה אֲדָם רָאוּי לְהַתְּפַלֵּל בְּעַדְכֶם.

ביאור

אוקספורד 23, אוקספורד 58, לונדון 5508, ניו-יורק 1608, ודפוסי פיזארו, ספרד וויניציאה; וקיצרתי ברישום הסיגנטורות המלאות, שסמכתי על המפורט ב'מאגר' הנזכר) ולא במקורות אחרים. וצ"ע. ואתה תחזה: יורד לטור הבא. והלשון על-פי שמות יח כא. משני עבריהם מזה ומזה: שמות לב טו. 45 למצוה יכוין משמיע, גם הרוצה לשמוע: התוקע בשופר יכוון לצאת ידי חובת המצוה ולהוציא את השומע ידי חובתו, וגם הרוצה לצאת ידי חובתו על ידי שמיעת תקיעותיו צריך לכוון לצאת. והכל על-פי ראש השנה כח ע"א-ע"ב; טור ושו"ע, או"ח, סי' תקפט סעיף ח. 46 במקום הלל בתקע שופר: במקום שאומרים הלל בתפילה, היינו בתפילת שחרית, היה ראוי לתקוע בשופר. זריז מקדים בכח: כי זריזים מקדימין למצוות (עי' ראש השנה לב ע"ב). ראה להלן, ביאור לטורים 47-48. ואינו יודע לפרש את 'בכח', ואפשר שנשמטה מילה אחת (ואולי יותר) מסוף הטור, או ש'בכח' הוא שיבוש, כמוכח מהחריזה הלקויה. ואולי יש לתקן: 'זריז מקדים לתקוע', והביאור פשוט, או שיש להשלים: 'זריז מקדים בכח [התקוע]', ופייטנו רומז, בדרך אגב, למנהג מקומו, שכל אחד הזדרז לתקוע עד שלעתים השתמשו 'בכח הזרוע'. השווה למנהג אשכנז המתואר בטור, או"ח, סי' תקפה: 'וכן עוד מנהג באשכנז, שגדולי העיר מקדימין לתקוע, כל מי שזריז בו יותר. מה שאין כן בספרד, שבורחים מן המצוה עד שצריכים לשכור אחד מן השוק לתקוע להם'. ושם יש לתקן: 'זריז מקדים שוע', היינו, חשובי הקהל מקדימים ותוקעים, כפי שנהגו באשכנז. וההצעה הראשונה (לתקן 'זריז מקדים לתקוע') מסתברת. 47-48 אך הסכנה ראו לקבוע, אחרי הארון הלך ותקוע: אך מפני הסכנה תיקנו חכמים לתקוע אחרי קריאת התורה ('אחרי הארון', כלומר: אחרי החזרת ספרי התורה ממקום הקריאה לארון הקודש), כלומר, בתפילת מוסף. והכל על-פי משנת ראש השנה, ד ז (-בבלי, ראש השנה לב ע"ב): "העובר לפני התיבה ביום טוב של ראש השנה, השני מתקיע. ובשעת ההלל - ראשון מקרא את ההלל". כלומר: בראש השנה, תוקעים בתפילה השנייה, במוסף; ובימים שאומרים הלל, הוא נאמר בתפילה הראשונה, מיד אחרי תפילת שחרית. ובבבלי שם: "מאי שנא הלל דבראשון, משום דזריזין מקדימין למצות, תקיעה נמי - נעביד בראשון משום דזריזין מקדימין למצות? אמר רבי יוחנן: בשעת השמד שנו". כלומר: "אויבים גזרו שלא יתקעו, והיו אורבין להם כל שש שעות לקץ תפלת שחרית, לכך העבירוה לתקוע במוספין" (פירוש רש"י שם). אחרי הארון הלך ותקוע: יהושע ו ט. 49 משפט היום: חובת היום. ואולי פירושו: היום הוא יום הדין והמשפט. הרבו תחנונים לפני מלככם: על-פי שמ"א ח יח. 50 הורידו לפני התיבה: הביטוי על-פי ברכות טז ע"א, לד ע"א ועוד. אדם ראוי להתפלל בעדכם: כי "שליח ציבור... שמרצה בין ישראל לאביהם שבשמים, הלא צריך להיות צדיק וישר, ונקי בגופו מכל דופי... כל שכן בראש השנה וביום הכיפורים וביום תענית... שצריך השליח להיות כמו ששינונו... [ש]ביתו ריקם מן העבירה, זקן ופירקו נאה, שפל רוח ומרוצה לעם..." (תשובות רב נטרונאי בר הילאי גאון, סי' קעח, מהדורת י' ברודי, ירושלים תשעא, עמ' 304-305). התשובה הובאה בכמה

מוסיפים שלש ברכות בתפילה שנית לכם,  
ונזכרתם לפני יי אלהיכם.

נתקנו עשרה פסוקים, שלש מעין מלכות, שלש מעין זכירה,  
שלש מעין שופרות - בתורה, בכתובים ומקרא,  
ואחד מעין הברכה, להשלים העשרה,  
צור תעודה חתום תורה.

55

שוכרין מניין ונאספים היישובין לבקש על נפשם,  
מושיבין להתפלל אדם בקי ונכבד בראשם.

ביאור

ראשונים, ראה הנסמן שם (בהערות). וראה עוד: שו"ע, או"ח, סי' תקפא סעיף א, בהגה. והשווה להלן, טור 58. 51 מוסיפים שלש ברכות: מלכויות, זכרונות ושופרות (בכתב-היד: 'מוסיפין', והשלמתי את הקיצור, ואפשר גם להשלימו: 'מוסיפין', בנו"ן). בתפילה שנית לכם: בתפילה השנייה שיש לנו להתפלל, היא תפילת מוסף. ראה: משנת ראש השנה, ד ה. 52 ונזכרתם לפני יי אלהיכם: במדבר י ט. 53-56 נתקנו עשרה ... חתום תורה: הכל על-פי משנת ראש השנה, ד ו (בבבלי, ראש השנה לב ע"א): "אין פוחתין מעשרה מלכויות, מעשרה זכרונות, מעשרה שופרות... מתחיל בתורה ומשלים בנביא". ושאר פרטים בבבלי, ראש השנה לב ע"א-ע"ב; טור ושו"ע, או"ח, סי' תקצא סעיף ד ובנו"כ. 53-54 נתקנו עשרה: בכתב-היד: 'נתקנו שלש עשרה', ונגדד על 'שלש' למחיקה. נתקנו עשרה פסוקים: תיקנו לומר בתפילת היום עשרה פסוקים בכל אחת משלוש הברכות שנוספו בתפילת מוסף: מלכויות, זכרונות ושופרות (עי' לעיל, ביאור לטור 51). שלש מעין מלכות, שלש מעין זכירה, שלש מעין שופרות: שלושה פסוקים שיש בהם עניין מלכות, שלושה פסוקים שיש בהם עניין זכירה, ושלושה פסוקים שיש בהם עניין שופר. שלש ... שלש ... שלש: נראה שצ"ל: 'שלושה'. בתורה, בכתובים ומקרא: שלושה פסוקי המלכויות יהיו מהתורה (חמשת חומשי תורה), שלושה נוספים מספרי הכתובים ושלושה נוספים מספרי הנביאים ('מקרא'). וכך גם בפסוקי הזכרונות והשופרות. סך הכל, תשעה פסוקי מלכויות, תשעה פסוקי זכרונות ותשעה פסוקי מלכויות. ומקרא: ספרי הנביאים. ועל כינוי 'מקרא' לספרי הנביאים, עי' להלן בנספח. 55 ואחד מעין הברכה: ופסוק נוסף דוגמת כל ברכה וברכה - מלכויות, זכרונות או שופרות. לביטוי 'מעין הברכה' (בנוגע לעניין אחר), ראה ברכות כט ע"א: "מעין כל ברכה וברכה". להשלים העשרה: להשלים את עשרת הפסוקים שבכל אחת משלוש הברכות. 56 צור תעודה חתום תורה: ישעיה ח טז. וכאן במשמעות: 'צור תעודה', שמור את ציווי התורה ('תעודה'), 'חתום תורה', לחתום את צרור הפסוקים שבכל ברכה בפסוק מן התורה. 57 שוכרין מניין ונאספים היישובין לבקש על נפשם: בקהילות היהודיות הקטנות, שלא היה כדי מניין, נאספו כמה קהילות למקום אחד או שכרו כמה אנשים להשלים את המניין, ש"מנהג בכל תפוצות הגולה, שאפילו מי שאין להם מנין שלם, שוכרים אחד או שנים או יוצאים למקום אחר שיש שם מניין" (תשובת מהר"ם מרוטנבורג שהובאה בהגהות מיימוניות, הלכות תפילה, יא א, הערה א). לבקש על נפשם: על-פי אסתר ז ז. 58 מושיבין: מעמידים, ממנים. מושיבין להתפלל אדם בקי ונכבד בראשם: וגם אותו שכרו בממון (עי' הגהות מיימוניות שם, סוף הערה א). והוצרכו ל'אדם בקי' בתהלוכות התפילה, כי באותן קהילות קטנות חיו דלת העם שלא ידעו להתפלל היטב. והשווה גם לעיל, ביאור לטור 50.

60 מְנַהֵג לְגִבּוֹת, חָצִי לְפִי מָמוֹן, וְחָצִי אַחַר יוֹשֵׁם  
עַל הַבְּתִים אֲשֶׁר אִתָּם שָׁם.

עוֹמְדִין לְפָנַי בַּאֲ יוֹם הַנּוֹרָא, כָּל אִישׁ בְּמַעֲשָׂיו הֵיטָה חוֹקֵר,  
מִתּוֹדִים עַל עֲוֹנָם וּמִרְחִיקִים מִשְׁפַּת שָׁקֵר.  
מִשְׁכִּימִים בִּירְאָה בְּהִיכַל קֹדֶשׁ לְבַקֵּר  
בְּאֲשֶׁמֹרֶת הַבֶּקֶר.

65 פָּנֵי יְיָ שְׂפוּךְ כַּמִּים לְבָדָה, וּפָנָיו תִּתְחַלֵּה,  
חָצִיו לְשֵׁם, לְבַקֵּשׁ מִלְּפָנָיו מִשְׁאֲלוֹתֶיךָ יְמֵלֵא,

ביאור

59-60 מנהג לגבות, חצי לפי ממון, וחצי אחר יושם על הבתים אשר אתם שם: חצי מתשלום שכירות המניין ושליח הציבור מחושב לפי ממון, והעשיר משלם יותר מהעני, והחצי השני לפי בתים, היינו לפי מספר הנפשות. כן פסק מהר"ם מרוטנבורג, ראה הגהות מיימוניות שם, וכן בטור וש"ע, או"ח, סי' נה סעיף כא. וחצי אחר יושם: יורד לטור הבא. 'יושם' הוא לשון נתינה, היינו, החצי השני של התשלום ינתן 'על הבתים אשר אתם שם' (טור הבא). וחרז פייטננו ש"ן שמאלית ('יושם') עם ימנית ('נפשם', 'בראשם', 'שם'), וידועה חריזה זו מצרפת ואשכנז, ראה: ש' אליצור, 'חריזת הפיוטים ודרכי ההגייה של בני צרפת ואשכנז הקדומים', לשוננו, נח (תשנד-תשנה), עמ' 326-327; תשובות רבינו אלעזר מוורמייזא ה'רוקח', מהדורת, ירושלים תשעד, מבוא, עמ' 19-20 הערה 54. אמנם אפשר ויש לנקד: 'יושם', בש"ן ימנית, והוא לשון שומה ואומדן. כלומר: את החצי השני של התשלום ישומו ויאמודו לפי 'בתים'. על הבתים אשר אתם שם: שמות יב יג, בשינוי המשמע, ממקום מגורים למשפחה (כמו שמות א א: "איש וּבֵיתוֹ"). 61-64 עומדין לפני ... באשמורת הבוקר: כל המחזורות מדברת במנהג אמירת 'סליחות' בימים שלפני ראש השנה. על מנהג זה, ראה: טור וש"ע, או"ח, סי' תקצא סעיף א, ובנו"כ. 61 עומדין: עומדים להתפלל ולומר 'סליחות'. לפני בא יום הנורא: קודם בוא יום ראש השנה, הנורא בדינו ומשפטו. והלשון על-פי יואל ג ד; מלאכי ג כג. כל איש במעשיו היות חוקר: כל איש מפשפש במעשיו. 62 מתוודים על עוונם: באמירת ה'סליחות'. השווה ספר רוקח, סי' רז, ירושלים תשכז, עמ' צט, בנוגע לסליחות שלפני ראש השנה: "ואומר וידוי שלש פעמים, כנגד 'פשעתי, חטאתי, עויתי'...". ועי' שו"ע, או"ח, סי' תרב סעיף א, בהגה. ומרחיקים משפת שקר: מתרחקים מלשקר לפני הקב"ה בוידוי. כלומר: אומרים את הוידוי מתוך חרטה אמיתית על החטאים. השווה תענית טז ע"א: "אדם שיש בידו עבירה ומתוודה ואינו חוזר בה, למה הוא דומה? לאדם שתופס שרץ בידו, שאפילו טובל בכל מימות שבעולם - לא עלתה לו טבילה...". והלשון על-פי שמות כג ז, תהלים קכ ב. 63-64 משכימים ביראה: משכימים ביראה ופחד. בהיכל קדש לבקר: בבית הכנסת להיות מוקדם בבוקר. הלשון על-פי תהלים כז ד: "שִׁבְתִּי בְּבֵית יְיָ... וּלְבַקֵּר בְּהֵיכָלוֹ", וביאורו: "ללכת בכל בוקר ובוקר בהיכל השם" (פירוש אבן-עזרא לתהלים שם). באשמורת הבוקר: שמות יד כד. וכן היה המנהג הפשוט, להשכים באשמורת הבוקר לאמירת 'סליחות', ראה, למשל, טור, או"ח, סי' תקפא. 65 פני יי שפוך כמים לבך: על-פי איכה ב יט. ופניו תחלה: ופני הקב"ה תחלה ותבקש, היינו, התחנן לפני הקב"ה. והלשון על-פי מל"א י ג: "חַל נָא אֶת פָּנָי יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְהִתְפַּלֵּל בְּעַדִּי"; זכריה ח כא: "לְחַלּוֹת אֶת פָּנָי יְיָ", ועוד. וכאן שב הפייטן לעניינו של ראש השנה. 66-67 חציו לשם, לבקש מלפניו משאלותיך ימלא, וחציו

וְחִצְיוֹ לָכֶם, וּמִכָּל יָמִים בְּקִדּוּשָׁה תַעֲלֶה  
שְׁנֵי הַיָּמִים הָאֵלֶּה.

70 צִוּוּ וְהַחֲמִירוּ בַיָּמִים הָאֵלֶּה, חֻכְמִים,  
לְאִסּוּר שֶׁל זֶה בְּזֵה, וְלֹא כִשְׁאָר הַיָּמִים  
עָשׂוּ שְׁנֵיהֶם, כִּי עֲדוֹת הַחֹדֶשׁ בַּיָּמִים קְדוּמִים  
לֹא אֵין לְבֹא בְיוֹם תָּמִים.

קְדוּשָׁה אַחַת הֵן, וְאֵין דְּבַר מַחְבִּירוֹ לְחֻבְרוֹ מְזוּמָן  
בְּמוֹקְצָה וְנוֹלָד, בְּשׁוֹפֵר וְקִדּוּשׁ - בְּיוֹם אֶחָד מְסוּמָן,

ביאור

לכם: חלק מראש השנה תקדיש לצרכי יי, להתפלל לפניו, והחלק הנוותר יהיה 'לכם', לסעוד את סעודת החג וכיוצא בזה. והוא על-פי שיטת רבי יהושע שהובאה בבבלי, ביצה טו ע"ב: "תניא, רבי אליעזר אומר: אין לו לאדם ביום טוב אלא, או אוכל ושותה או יושב ושונה. רבי יהושע אומר: חלקהו - חציו ליי וחציו לכם". וכנראה כוונת פייטננו לשלול את מנהג התענית בראש השנה, שהתנגדו לו הרבה מהראשונים לצד רבים אחרים שתמכו בו. ראה על כך: י' גרטנר, גלגולי מנהג בעולם ההלכה, ירושלים תשנה, עמ' 109-74. לבקש מלפניו: הלשון על-פי אסתר ד ח. משאלותיך ימלא: הלשון על-פי תהלים כ ו. 67-68 ומכל ימים בקדושה תעלה שני הימים האלה: תקדש מכל ימות השנה את שני ימי ראש השנה. ועל חשיבות ימי ראש השנה משאר כל ימות השנה, ראה: פירוטי הקלירי לראש השנה, מבוא, עמ' 150 סעיף 8. שני הימים האלה: אסתר ט כז. 69 צוּ וְהַחֲמִירוּ בַיָּמִים הָאֵלֶּה, חֻכְמִים: תיבת 'חכמים' נמשכת לתחילת הטור. כלומר: חכמים ציוו והחמירו בימים האלה. בימים האלה: בשני ימי ראש השנה. 70 לאסור של זה בזה: לאסור ביצה שנולדה באחד משני ימים טובים של ראש השנה, ראה: ביצה ד ע"ב; רמב"ם, הלכות יום טוב, א כד; טור ושו"ע, או"ח, סי' תקיג סעיף ה, וסי' תר סעיף א. ולא כשאר הימים: יורד לטור הבא. 70-71 ולא כשאר הימים עשו שניהם: לא כשאר ימים טובים עשו את שני ימי ראש השנה, שסתם "שני ימים טובים של גליות, שתי קדושות הן, ואינן כיום אחד, לפיכך דבר שהיה מוקצה ביום טוב ראשון או שנולד בראשון, אם הכין אותו לשני, הרי זה מותר" (רמב"ם, שם; וראה גם בשאר המקורות שנרשמו לעיל, ביאור לטור 70). 71-72 כי עדות החדש בימים קדומים לא אין לבא כיום תמים: כי 'בימים קדומים', בזמן שקידשו את החודש על-פי הראייה, ארע שלא מיהרו עדי 'עדות החדש', שהתעכבו מלבוא במשך 'כיום תמים', ובאו רק בשלהי היום הראשון של ראש השנה, מן המנחה ולמעלה, ולכן הוצרכו לקבוע את שני הימים קודש. ראה: בבלי, ביצה ה ע"ב. לא אין לבא כיום תמים: יהושע י ג. ושם: 'ולא אין'. הפסוק מדבר על השמש שהתעכב במסלולו 'ולא אין לבוא כיום תמים', ופייטננו מסבו על עדות חידוש הלבנה. 73 קדושה אחת הן: שני ימי ראש השנה נחשבים לקדושה אחת, כאילו הם יום אחד. 73-74 ואין דבר מחבירו לחבירו מזומן במוקצה ונולד: אין כל דבר הנחשב ל'מזומן' ומוכן מיום הראשון לשני, הן במוקצה והן בנולד. כלומר: דבר שהוקצה (היינו, שאינו 'מזומן') ביום הראשון, נחשב ככזה גם ביום השני של ראש השנה, וכן ביצה שנולדה ביום הראשון אסורה גם ביום השני. והכל על-פי המקורות שנרשמו לעיל, ביאור לטור 70. בשופר וקדוש: אבל בנוגע לברכת 'שהחיינו' בתקיעת שופר ובקידוש היום. כיום אחד מסומן: נחשבים שני הימים כיום אחד, שביומו השני של החג אין לברך 'שהחיינו' בתקיעת שופר ובקידוש היום. מסומן:

75 אך קצת החכמים הנהיגו במקומן, לבל זמן.

רוץ למצוה קלה כבחמורת, ומנהגים וחוקים, להיות השנה מתוקה, נהגו לאכול מתוקים, סמך לדבר מצאו הנהגים בפסוקים: 80 אכלו משמנים ושתו ממתקים.

שופט צדק ואמת, חמול על זרע  
ואם העוו דרכם, אליך שבים ועדיך,  
נאמנו בכריתך ולא בחרו בלעדיך,  
למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך.

ביאור

רשום, נחשב. 75-76 אך קצת החכמים הנהיגו במקומן, לכל זמן: אך קצת חכמים הנהיגו במקומם לברך 'זמן' ('שהחינו') בשני הימים. ראה טור, או"ח, סי' תר: "לענין זמן' בליל יום טוב שני על הקידוש, וביום השני על השופר, כתב רש"י בתשובה: רבתי אומרים, שאין אומרים 'זמן' אלא בראשון, דקדושה אחת הן וכחד יומא אריכא דמי. אבל אני אומר, שצריך לומר 'זמן'. וכן נוהגין במקומינו ובכל המקומות שעברתי". וראה עוד: בית יוסף, שם, סעיפים ב-ג. לכל זמן: קהלת ג א. ולענינו: 'לכל', בשני הימים, 'זמן' - נוהגת ברכת 'שהחינו'. תודתי להרב אריאל אביני על עזרתו בביאור הטורים האחרונים. 77 רוץ למצוה קלה כבחמורה: משנת אבות, ד ב. ומנהגים וחוקים: וגם אחרי מנהגים וחוקים שאינם חובה כל כך ('חוקים' דוגמת ה'מנהגים'), כמו המנהג לאכול מיני מתיקה בראש השנה (הנזכר בטורים הבאים). ואולי נתכוון באופן כללי, שבראש השנה יש להחמיר במנהגים קלים ופרכי הלכה שבדרך-כלל לא רגילים להקפיד בהם במשך ימות השנה. השווה רמב"ם, הלכות תשובה, ג ד: "נהגו כל בית ישראל, להרבות בצדקה ובמעשים טובים, ולעסוק במצות מראש השנה ועד יום הכפורים יתר מכל השנה". וכתב ר' מנוח מנרבונה: "בשבעת ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים... הם ימי סליחה ומחילה, וצריך להשמר בהם שמירה יתירה מכל דבר שיהיה בו אפילו חשש עבירה, כדי שיתעורר לשוב" (ספר המנוחה, הלכות חמץ ומצה, א ה). וראה עוד: הרב א"י בראדט, בין כסה לעשור: עיונים וביירוים במנהגי עשרת ימי תשובה והמסתעף, ירושלים תשסח, עמ' קיב-קמז. 78-80 להיות השנה ... ושתו ממתקים: כלומר: "מה שאנו אוכלים טיסני ושותים דבש וכל מיני דבר מתוק, כדי שתהא השנה הבאה עלינו שמינה ומתוקה, וכן כתוב בספר עזרא: 'אכלו משמנים ושתו ממתקים'..." (ר' יצחק ב"ר משה מווינא, אור זרוע, ב, הלכות ראש השנה, סי' רנז, בעריכת הרב י' פרבשטיין, ירושלים תשע, עמ' שכז, בשם 'תשובות הגאונים'). וכיוצא בכך בראשונים נוספים. סמך לדבר: ראה למנהג. הנהגים: אלו שנוהגים במנהג הנזכר. אכלו: אחרי תיבה זו נכתב בכתב-היד: 'מש', וזה כנראה גרירה מ'משמנים' שלאחריו. אכלו משמנים ושתו ממתקים: נחמיה ח י. 81 שופט צדק ואמת: כינויי-פנייה להקב"ה. והלשון על-פי תהלים ט ה, משלי כט יד. זרע חסידיך: זרע ישראל. השווה: ירמיה לג כו; יחזקאל כ ה; תהלים נ ה. 82 ואם: ואפילו אם. העוו דרכם: קלקלו את דרכם, חטאו. והלשון על-פי ירמיה ג כא. ועדיך: ואלריך. 83 נאמנו בכריתך: על-פי תהלים עח לו, בהיפוך (שם נאמר: "ולא נאמנו בכריתו"). ולא בחרו

85 תְּהִילֹת יִשְׂרָאֵל יוֹשֵׁב, בְּדַרְכָּיו יִשְׁכִּילֵם,  
לְמַעַן יַחְלִצוּן מִשַּׁחַת, וּמִמּוֹת יִגְאָלֵם,  
לְעֵטְרַת צְבִי וְתַפְאֶרֶה, לְמוֹרָא יוֹבִילֵם,  
וְכֹסֵא כְבוֹד יִנְחִילֵם.

90 יוֹם סַפְרִיךָ נִפְתָּחִים, חוֹן זֶרַע קוֹדֵשׁ מִשַּׁחַת לְגֵאֲלֵם,  
דָּגַל פְּאָרֵם הָרֵם וּפְרֻקַת עוֹלָם,  
הַשֵּׁב שְׁבוּתָם וְיִסַּד מִזְבַּח וְאוֹלָם,  
עֲזַרְת אֲבוֹתֵינוּ אֵתָהּ הוּא מֵעוֹלָם.

ביאור

בלעדיך: לא בחרו באל אחר בלעדיך. השווה: תהלים מד יח; שמ"ב כב לב; ישעיה מד ו.  
84 למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך: תהלים קיט צא. ונדרש על המשפט בראש השנה, ראה: פסיקתא רבתי, פיסקא מ (בחדש השביעי), מהדורת מ' איש-שלום, וינא תרמ, דף קסו ע"ב-קסז ע"ב. 85 תהילות ישראל יושב: הקב"ה היושב ושומע את תהילות ישראל. על-פי תהלים כב ד. בדרכיו ישכילם: ישכיל וידריך את ישראל בדרכיו הישרות. כמו תהלים לב ח: "אֲשַׁפִּילֶךָ וְאוֹרֶךְ בְּדַרְךָ זֶה תִּלְוֶךָ". 86 משחת: מבור, ממכשול. וממות יגאלם: הלשון על-פי הושע יג יד. 87 לעטרת צבי ותפארה: על-פי ישעיה כח ה: "בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יְיָ צְבָאוֹת לְעֵטְרַת צְבִי וְלְצִפְרִית תַּפְאֶרֶה, לְשָׂאֵר עַמּוֹ". למורא: לבית המקדש. עי' תהלים עו יב ובתרגום. 88 וכסא כבוד ינחילם: שמ"א ב ח. 89 יום ספריך נפתחים: בראש השנה, בו "שלשה ספרים נפתחין, אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים" (ראש השנה טז ע"ב; ועי' לעיל, ביאור לטורים 9-12). חון: רחם. ואולי: רחם במתנת חנם. השווה דב"ר, ב א: "וּחְנוּתִי" (שמות לג יט), במתנת חנם אני עושה עמו". זרע קודש: ישראל. על-שום ישעיה ו יג. משחת לגאלם: הלשון על-פי תהלים קג ד. 90 דגל פארם הרם: את דגלם המפואר של ישראל תרומם (אחרי 'פארם' נכתב בכתב-היד 'הסר' וננקד עליו למחיקה). ופרקת עולם: תפרוק מעליהם את עול הגויים. והלשון על-פי בראשית כז מ. 91 השב שבותם: על-פי ירמיה לג ז. ויסד מזבח ואולם: בנה את המזבח ובית המקדש. והלשון אולי על-פי דה"ב טו ח: "ויחדש את מזבח יי אשר לפני אולם יי". 92 עזרת אבותינו אתה הוא מעולם: פתיחת הפיסקה בברכת 'אמת ויציב' שלפניה שולב פיוט הזולת, וכאן שב הפייטן לאמירת נוסח הקבע של הברכה.

נספח: 'מקרא' כבינוי לספרי הנביאים (לעיל, ביאור למורים 54-53)

בדרך כלל, משמש השם 'מקרא' לחמשה חומשי תורה בלבד או לכל ספרי התנ"ך, כן אצל חז"ל (ראה, לדוגמא: משנת אבות, ה כא; בבלי, ברכות ה ע"א) וכן גם בספרות הראשונים. אמנם בספרי דברים, האזינו, פיסקא שיז, עמ' 359: "וירכיבוהו על במתי ארץ, זו תורה...; ויאכל תנובות שדי", זה מקרא; ויניקהו דבש מסלע, זו משנה...". ואם דרשה זו מפרטת את חלקי התורה בסדרם הכרונולוגי, כמשתמע מפשוטה, נמצא ש'מקרא' הוא כינוי לנביאים-כתובים. וכן גם משתמע משיה"ר, א [ה] א (במהדורת ש' דונסקי, ירושלים ותל-אביב תשמ, עמ' לא): "תלמידי חכמים... יש בהם תורה, מקרא, משנה, מדרשות, הלכות, תלמוד, תוספתות ואגדות". אך עדיין לא מצאנו בדברי חז"ל שהכינוי 'מקרא' ניתן לספרי הנביאים לבדם (אמנם ר' יהודה ב"ר קלונימוס משפירא מביא - בפראפרזה חלקית - את הבבלי, ברכות כב ע"א,



## ביאור

בנוסח: "דבעל קריין אסורים בתורה במקרא ובכתובים, ולשנות במשנה ותלמוד ואגדה" [יחסי תנאים ואמוראים, ערך 'חנן בן פנחס', מהדורת י"ל הכהן מימון, ירושלים תשכג, עמ' שס]. אך איני יודע עד כמה נוסח זה מקורי, שלפנינו הנוסח: "לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים".

אכן, בתקופת הראשונים שימש השם 'מקרא' לספרי הנביאים בדווקא, לצד השימוש הרווח יותר, לכנות כן את כל ספרי התנ"ך. כן כותב ר' אברהם אבן-עזרא בהקדמתו לפירושו על התורה: "כי יש מועדים רבים בתורה ובמקרא ובכתובים" (אבן עזרא: פירושי התורה, א, הקדמה, מהדורת א' וייזר, ירושלים תשל"ו, עמ' ג). ושוב הוא כותב: "זוה השם [שם 'ה'] הוא הנמצא הרבה בלשון הקודש, כי אין בתורה שם בן ב' אותיות רק בשני מקומות, גם איננו במקרא חוץ משני מקומות, ולא בכתובים, רק רבים בספר תהלות" (ספר השם לר' אברהם אבן-עזרא, שער שמיני, מהדורת ג"ה ליפמן, פיורדא תקצד, דף יט ע"א-ע"ב). כן גם עולה מתיאורו של ר' משה די-ליאון לסדר הלימוד בליל חג השבועות: "נהגו הקדמונים... שלא לישון בשתי לילות הללו של שבועות, וכל הלילה קורים בתורה בנביאים ובכתובים, ומשם מדלגים בתלמוד והגדות וקורין בחכמות בסתרי התורה עד אור הבקר...". אך בהמשך הוא כותב: "ובניה המיוחדין לה בארץ מכניסים אותה לחופה... על כן אין להם לתת דמי לנפשם ברנת התורה... מתורה למקרא, וממקרא לכתובים, ומכתובים למשנה, וממשנה שואבים מים בששון ממעיני הישועה" (הובא מכת"י ירושלים, ספריית שוקן 14, במאמרו של י"ד וילהלם, 'סדרי תיקונים', עלי עי"ן: מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן אחרי מלאות לו שבעים שנה, ירושלים תשח-תשיב, עמ' 126). וכך, מילה במילה, כותב מקובל ספרדי בן דורו, ר' דוד ב"ר יהודה החסיד, נכד הרמב"ן (ראה: אור זרוע [...] פירוש קבלי מפורט למחזור, 'סוד חג השבועות', מהדורת ב"צ הכהן, ירושלים תשסט, עמ' 233-234). וכנראה אחד העתיק מחבירו או שניהם שאבו ממקור משותף. דברים מפורשים כותב ר' יצחק ב"ר משה הלוי (פריפוט דוראן): "ההמון כבר יקראו בשם זה [-'מקרא'] ספרי הנבואה, לפי שהנביאים ברוב אמרו מה שאמרו בקריאה..." (מעשה אפד, הקדמת המחבר, מהדורת י"ט פרידלנדר וי' הכהן, וינה תרכה, עמ' 20). ור' אליהו ב"ר אשר הלוי אשכנזי (-ר' אליהו בחור) כותב: "ונוהגין ההמון לקרוא ספרי נביאים ביחוד - 'מקרא'" (ספר התשבי, ערך 'קרא', ירושלים תשסה, עמ' רמג). ושוב הוא כותב: "אך תמהתי מה שההמון קוראין שם זה [-'מקרא'] לספרי הנביאים ביחוד. ולא מצאתי טעם כתוב על זה בכל הספרים שראיתי, אך לבי אומר לי, לפי שרוב מה שאמרו הנביאים אמרו בקריאה, כמו: 'הלוך וקראת' (ירמיה ב, ג יב); 'וקרא עליה את הקריאה' (יונה ג ב); 'וקראת שם' (ירמיה ז ב) ודומיהם, על כן נקראו ספריהם 'מקרא'" (מסורת המסורת, המאמר העשירי, ויניציאה רצח, עמ' סז). וטעמו זהה לטעם שכתב בעל 'מעשה אפד'.

על כינוי 'מקרא' לספרי הנביאים בלבד כתב ב"ז באכר בכמה מפרסומיו, אלא שהוא הפריז מעט על המידה ואין כל ראיותיו ראיות, כפי שכבר העיר מ' וילנסקי, 'כוונתה של המילה 'מקרא'', מחקרים בלשון ובספרות, ירושלים תשלח, עמ' 95-103 (ושם, עמ' 95, נרשמו פרסומי באכר הנוגעים לעניין). וראה עוד: מ' גלצר, 'מלאכת הסופר של כתר ארם צובה והשלכותיה', ספונות, סדרה חדשה, ד (יט), תשמט, עמ' 224-225 הערה 10; הרב א' מימון, אור תורה, שנה כז חוברת ד (שמח), טבת תשנז, עמ' רפז-רפח.